

***Dyskryminacja w szkole - obecność nieusprawiedliwiona.
O budowaniu edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej w Polsce.
Raport z badań.***

pod red. Katarzyny Gawlicz, Pawła Rudnickiego, Marcina Starnawskiego
Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, Warszawa 2015

Wyciąg z raportu

Cele badania

Prezentowane badania dotyczyły zjawiska dyskryminacji w polskich szkołach. Problem dyskryminacji został potraktowany względnie szeroko, nie tylko w ścisłym sensie jako nierówne traktowanie (np. arbitralna odmowa dostępu do pewnych zasobów lub możliwości), ale także jako motywowana uprzedzeniami przemoc, tak fizyczna, jak i werbalna czy symboliczna (mowa nienawiści).

Przygotowując badanie postawiliśmy sobie następujące cele:

1. Zbadanie sytuacji i struktur dyskryminacyjnych oraz zjawisk powiązane z dyskryminacją (uprzedzenia, przemoc motywowana nienawiścią itp.), mających miejsce w szkołach na terenie Polski.
2. Analiza sposobów wdrażania, realizacji i udoskonalania działań antydyskryminacyjnych (w tym edukacji antydyskryminacyjnej), a także towarzyszące im trudności lub przeszkody w szkołach w kontekście rozporządzenia Ministerstwa Edukacji Narodowej z maja 2013 roku (wymóg realizacji działań antydyskryminacyjnych w szkołach)¹.
3. Zdiagnozowanie potrzeb i wyzwań związanych z przeciwdziałaniem nierównemu traktowaniu, przemocy motywowanej uprzedzeniami oraz mowie nienawiści w szkołach w Polsce.

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 10 maja 2013 r., zmieniające rozporządzenie w sprawie nadzoru pedagogicznego (Dz.U. z 2013 r., poz. 560).

Metody badawcze

W toku realizacji badań zgromadzono materiał empiryczny pochodzący z kilku źródeł:

1. wywiadów grupowych z młodzieżą szkolną;
2. wywiadów indywidualnych z nauczycielkami i nauczycielami zatrudnionymi w placówkach, w których zostały przeprowadzone wywiady zogniskowane;
3. pogłębionych wywiadów indywidualnych z nauczycielkami i nauczycielami, pełniącymi w swoich szkołach rolę liderek lub liderów równości;
4. danych zgromadzonych w Systemie Ewaluacji Oświaty.

Główne wnioski

1. Dyskryminacja w szkołach przejawia się na dwóch głównych poziomach:
 - sytuacji dyskryminacyjnych, w ramach których łatwo wyróżnić osobę doświadczającą gorszego traktowania lub przemocy i/lub osobę, która dopuszcza się takiego zachowania oraz
 - struktur dyskryminacyjnych - bezosobowych norm i sposobów funkcjonowania szkoły, w efekcie których dochodzi do gorszego traktowania osób należących do określonych grup społecznych.
2. Do sytuacji dyskryminacyjnych dochodzi:
 - w relacjach rówieśniczych,
 - między nauczycielami/nauczycielkami,
 - ze strony nauczycielek i nauczycieli wobec uczennic/uczniów.
3. Uczennice i uczniowie stosują szeroki wachlarz zachowań o charakterze dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami - przemoc werbalną, w tym mowę nienawiści i wykluczający język, przemoc psychiczną, fizyczną, seksualną, cyberprzemoc.
4. Przestanki, ze względu na które najczęściej dochodzi do dyskryminacji w szkole to status społeczno-ekonomiczny (ubóstwo) oraz orientacja homoseksualna. Inne pojawiające się w badaniu przestanki to: wygląd zewnętrzny (np. otyłość, okulary), płeć (dziewczęta oraz chłopcy „odstający” od społecznej normy męskości), pochodzenie narodowe i etniczne, kolor skóry, niepełnosprawność, wyznanie lub bezwyznaniowość, wiek i staż pracy (nauczycielki i nauczyciele).

5. W szkołach funkcjonują pewne trwałe struktury dyskryminacyjne, utrwalające:
 - niższy status dziewczynek i kobiet oraz odmienne standardy traktowania chłopców i dziewcząt,
 - tradycyjne wzory męskości oparte na sile i sprawności fizycznej oraz heteroseksualności,
 - dominację wyznania rzymsko-katolickiego,
 - nierówny dostęp do edukacji dla osób z niepełnosprawnościami,
 - autorytarną władzę dorosłych i ograniczanie praw dziecka.
6. Dyskryminacja ze strony nauczycielek i nauczycieli przybiera postać prześmiewczych, pogardliwych określeń, upowszechnianie uprzedzeń i treści dyskryminacyjnych, a także wypowiedzi o charakterze molestowania seksualnego, kierowanych do dziewcząt.
7. Najpopularniejszą reakcją nauczycieli/nauczycielek na dyskryminację w szkołach jest rozmowa przeprowadzana z osobą, która dopuściła się danego zachowania. W pierwszej i często jedynej reakcji przebijają tony potępienia, zakazu, wzbudzone jest poczucie winy. Reakcja ma formę wykładu, „pogadanki”, w minimalnym stopniu zakłada dialog. Drugą popularną reakcją nauczycieli/nauczycielek na sytuację dyskryminacji jest jej brak.
8. W badaniu pojawiło się bardzo mało danych pokazujących, na czym polega wsparcie udzielone osobom, które doświadczyły dyskryminacji czy przemocy. Wydaje się, że cała uwaga nauczycieli i nauczycielek poświęcona jest osobom zajmującym pozycję „sprawcy”.
9. Uczniowie i uczennice postrzegają sytuacje nierównego traktowania jako zachowanie o charakterze bodziec - reakcja. Rzadko wskazują na zależności między stereotypami, uprzedzeniami i dyskryminacją. Do opisu definicyjnego gorszego traktowania używają sformułowań takich, jak: odrzucanie, odpychanie, ignorowanie, niechęć, poniżanie, ośmieszanie, wyśmiewanie, uważanie się za lepszego, niszczenie psychiki, gorsze traktowanie oraz nietolerowanie i nieakceptowanie. Oznacza to, że rozumieją destrukcyjną moc, jaką niesie dyskryminacja. Dostrzegają także różnorodny katalog takich zachowań, znacznie wykraczający poza kojarzenie dyskryminacji z bezpośrednimi aktami agresji fizycznej. Wśród uczniów i uczennic powszechne jest używanie języka nierównościowego, zwłaszcza homofobicznego i rasistowskiego, przy jednoczesnym bardzo ograniczonym zasobie pojęć i sformułowań reprezentujących język równościowy.

10. Włączenie obowiązku realizacji działań antydyskryminacyjnych w ramach nowelizacji rozporządzenia o nadzorze pedagogicznym (w tym dot. Systemu Ewaluacji Oświaty) nie rozwiązało problemów związanych ze szkolną dyskryminacją i przemocą motywowaną uprzedzeniami. Szkoły często postrzegają działania antydyskryminacyjne jako „profilaktykę” - prowadzone i sprawozdawane w badaniu inicjatywy, w opinii szkół, nie odpowiadają na żaden problem, ponieważ ten nie występuje.
11. Dyrektorom i dyrektorkom, nauczycielom i nauczycielkom brakuje wiedzy na temat dyskryminacji i działań antydyskryminacyjnych. Świadczą o tym dane charakteryzujące realizowane w szkołach „działania antydyskryminacyjne”. Znacząca ich część nie jest w ogóle związana z przeciwdziałaniem dyskryminacji - są to działania o charakterze charytatywnym, religijnym, prozdrowotnym, ekologicznym.
12. Badanie ujawnia główne bariery dla reagowania na dyskryminację oraz prowadzenia działań antydyskryminacyjnych (w tym edukacji antydyskryminacyjnej) w szkołach. To:
- niska świadomość nauczycieli i nauczycielek dotycząca problemu dyskryminacji, brak aparatu pojęciowego związanego z tą tematyką. W efekcie, sytuacje tego typu są bagatelizowane lub spotykają się z brakiem reakcji - szkoła nie wie, jak powinna zareagować. Problem niewystarczających kompetencji wynika przede wszystkim z braku odpowiedniej oferty w zakresie kształcenia i doskonalenia nauczycieli i nauczycielek;
 - obojętny lub negatywny stosunek dyrekcji do edukacji antydyskryminacyjnej. Często jest to pochodna innych priorytetów w edukacji: kładzenia nacisku na wyniki dydaktyczne, zainteresowania przede wszystkim sprawami administracyjnymi w zarządzaniu szkołą, przyzwolenia na działania fasadowe, zamknięcia szkoły na współpracę z innymi podmiotami.
13. Edukacja antydyskryminacyjna pojawia się w szkole sporadycznie, jako temat lekcji, poruszany przez pojedynczych nauczycieli i nauczycielki, z ich własnej inicjatywy, często przy silnym oporze grona pedagogicznego. Jedynym widocznym w badaniu wsparciem dla liderów i liderki jest oferta organizacji pozarządowych oraz Ośrodka Rozwoju Edukacji. Działania antydyskryminacyjne, jeżeli w ogóle prowadzone są przez szkoły, kierowane są wyłącznie do uczniów i uczennic.

Najważniejsze rekomendacje

Bez szeroko zakrojonych działań służących podniesieniu poziomu świadomości, wiedzy i umiejętności nauczycieli oraz nauczycielek w rozpoznawaniu i radzeniu sobie z dyskryminacją, wyeliminowanie dyskryminacji, przemocy motywowanej uprzedzeniami i mowy nienawiści ze szkół jest niemożliwe. Działania prowadzone incydentalnie i doraźnie nie są adekwatnym rozwiązaniem - konieczne jest intensywne i szeroko zakrojone wsparcie merytoryczne szkół w zakresie realizacji działań antydyskryminacyjnych.

Dlatego - na podstawie wniosków przeprowadzonego badania - rekomendujemy:

- 1. Uruchomienie regularnego kursu doskonalenia nauczycieli/nauczycielek, wzmacniającego ich kompetencje do reagowania i przeciwdziałania dyskryminacji, mowie nienawiści oraz przemocy motywowanej uprzedzeniami.**

Obecnie brakuje regularnego trybu doskonalenia nauczycieli/nauczycielek w obszarze edukacji antydyskryminacyjnej, przygotowującego do reagowania i przeciwdziałania dyskryminacji w szkołach. Nauczyciele/nauczycielki nie mają usystematyzowanego dostępu do tego ważnego obszaru wiedzy. Dobrze przygotowani nauczyciele/nauczycielki to podstawowy warunek zapewnienia dzieciom i młodzieży bezpieczeństwa oraz poszanowania ich praw bez względu na jakąkolwiek cechę. Kluczowym elementem programów doskonalących nauczycieli/nauczycielki powinno być wzmacnianie umiejętności adekwatnego reagowania na dyskryminację.

- 2. Przygotowanie i szerokie upowszechnienie informacji dla nauczycieli i nauczycielek, rodziców oraz dzieci i młodzieży na temat możliwości reagowania i postępowania w przypadkach dyskryminacji i przemocy doświadczanej w szkole.**

Wyjątkowo pilnym, ale też praktycznym działaniem jest upowszechnienie rzetelnych i wyczerpujących informacji na temat możliwości pomocy, jaką uczniowie/uczennice i ich rodzice mogą uzyskać w sytuacji dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami, do której doszło w szkole. Podobnie, przystępnych i konkretnych informacji na temat możliwości reagowania w takich sytuacjach potrzebują nauczyciele/nauczycielki. Wierzmy, że beczynność wobec istniejących naruszeń praw dziecka, wynika często nie tyle ze złej woli, lecz przede wszystkim z braku wiedzy na temat właściwych możliwości działania.

3. Powołanie przy Ministerstwie Edukacji Narodowej zespołu ds. wspierania równości i działań antydyskryminacyjnych w środowisku szkolnym.

Przeciwdziałanie dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami powinno stanowić stały komponent polityki oświatowej państwa oraz wszelkich programów na rzecz bezpieczeństwa w szkołach. Dyskusja o wdrażaniu edukacji antydyskryminacyjnej do systemu oświaty powinna być zatem prowadzona nie tylko na poziomie indywidualnych nauczycieli i nauczycielek oraz organizacji pozarządowych, ale przede wszystkim na poziomie centralnym z aktywnym rolą przedstawicieli środowisk pozarządowych, akademickich oraz liderek udziałem Ministerstwa Edukacji Narodowej.

Autorki i autorzy raportu:

Magdalena Chustecka, Małgorzata Dymowska, Małgorzata Jonczy-Adamska, Agnieszka Kozakoszczak, Marta Rawłuszko, Ewa Stoecker oraz zespół redakcyjny: Katarzyna Gawlicz, Paweł Rudnicki, Marcin Starnawski.

Cały raport w wersji elektronicznej dostępny na stronie www.tea.org.pl w dziale „Publikacje”.